

ISSN 2149-9845

E-ISSN 2636-7807

TÜRKİYE
DİN EĞİTİMİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

TURKISH JOURNAL OF RELIGIOUS EDUCATION STUDIES (TJRES)

مجلة بحوث التربية الدينية التركية

Sayı 6 / Number 6

İzmir - 2018

TÜRKİYE DİN EĞİTİMİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Turkish Journal of Religious Education Studies

Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları altı ayda bir yayımlanan uluslararası ve hakemli bir dergidir.

Turkish Journal of Religious Education Studies is an international, peer reviewed and biannual journal.

Sayı/Number 6 • Aralık/December 2018 • ISSN 2149-9845 • E-ISSN 2636-7807

İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü / Owner and Chief Executive Officer

Mehmet BAHÇEKAPILI

Baş Editör / Editor in-Chief

Mustafa USTA

Sayı Editörü / Editor

Safnaz ASRİ

Editörler / Editors

Siebre MIEDEMA (VU University Amsterdam)	Christopher G. ELLISON (The University of Texas at San Antonio)
Cemal TOSUN (Ankara Üniversitesi)	Recai DOĞAN (Ankara Üniversitesi)
Muhittin OKUMUŞLAR (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)	Zeki Salih ZENGİN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Nurullah ALTAŞ (Atatürk Üniversitesi)	Michael NIELSEN (Georgia Southern University)
Ahmet KOÇ (Marmara Üniversitesi)	Friedrich SCHWEITZER (Eberhard Karls Universität Tübingen)
Mehmet BAHÇEKAPILI (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)	Süleyman AKYÜREK (Erciyes Üniversitesi)
Safnaz ASRİ (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)	Mohammed DERRADJ (University of Algeria II)
Ednan ASLAN (Universität Wien)	Kenan SEVINÇ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Zuhal AĞILKAYA ŞAHİN (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)	Murat Şimşek (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Kitap Değerlendirme Editörleri / Book Review Editors

Hakkı KARASHAHİN (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)	Ahmet GEDİK (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi) - Ahmet Ali ÇANAKCI (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
--	--

Yayın Kurulu / Editorial Board*

Zuhal AĞILKAYA ŞAHİN, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Ayman AGBARIA, University of Haifa (ISRAEL)
Muhsin AKBAŞ, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Süleyman AKYÜREK, Erciyes Üniversitesi (TURKEY)
Ednan ASLAN, Universität Wien (AUSTRIA)	Safnaz ASRİ, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
Nedim BAHÇEKAPILI, Islamitische Universiteit Europa (HOLLAND)	Mehmet BAHÇEKAPILI, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
İrfan BAŞKURT, İstanbul Üniversitesi (TURKEY)	Bayraktar BAYRAKLI, Marmara Üniversitesi (TURKEY)
Beza BİLGİN, Ankara Üniversitesi (TURKEY)	Ahmet Ali ÇANAKCI, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
Mohammed DERRADJ, University of Algeria II (ALGERIA)	Abdurrahman DODURGALI, Marmara Üniversitesi (TURKEY)
Recai DOĞAN – Ankara Üniversitesi (TURKEY)	Christopher G. ELLISON, The University of Texas at San Antonio (USA)
Ahmet GEDİK, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Recep Emin GÜL, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
Hülya HACİSMAİLOĞLU, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Michael NIELSEN, Georgia Southern University (USA)
Hakkı KARASHAHİN, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)	Recep KAYMAKCAN, Sakarya Üniversitesi (TURKEY)
Ahmet KOÇ, Marmara Üniversitesi (TURKEY)	Mustafa KÖYLÜ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi (TURKEY)
Muhittin OKUMUŞLAR, Necmettin Erbakan Üniversitesi (TURKEY)	Siebre MIEDEMA, VU University Amsterdam (HOLLAND)
Friedrich SCHWEITZER, Eberhard Karls University (GERMANY)	Halil İbrahim ŞENAVCU, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY)
Bülent UÇAR, Universität Osnabrück (GERMANY)	Mustafa USTA, Marmara Üniversitesi (TURKEY)
Prof. Dr. Edmunt WEBER, Universität Frankfurt am Main (GERMANY)	Samet YAĞCI (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TURKEY))

*Soyadına göre alfabetik sırada / In alphabetical order by surname

Kapak Tasarımı / Cover Design

Furkan Selçuk Ertargin

Tasarım / Graphic Design

Mehmet BAHÇEKAPILI - Safnaz ASRİ

Baskı / Printed By - Baskı Tarihi / Printed Date

Limit Ofset – 25.012.2018

CEVAHİRÜ'L-KUR'ÂN EKSENİNDE GAZZÂLÎ'NİN KUR'ÂN'I İŞARÎ OKUMA YÖNTEMİNE BİR BAKIŞ

İskender ŞAHİN*

E-mail: iskender.sahin@ikc.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0535-5762>

Citation/©: Şahin, İ. (2018). Cevahiru'l-Kur'ân ekseninde Gazzâlî'nin Kur'ân'ı işarî okuma yöntemine bir bakış. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 6, 243-261.

Öz

Gazzâlî, kendisinden sonraki dönemlerde ilim çevrelerine çok büyük tesirleri olmuş ve kendisinden daima söz ettirmiş önemli bir mütefekkidir. O, Kur'ân'ı anlamayı önemli bir mesele olarak görmüş ve bu konuya etraflıca eğilmiş bir usulcüdür. Gazzâlî, bir müfessirin yaptığı tefsirin tahkike ulaşabilmesi için Kur'ân ilimlerini, Arap dilini, Arapların örf ve adetlerini, hikmet sahiplerinin amellerini, ehli tasavvufun sözlerini iyi kavrayıp bu çerçeveden ayetleri değerlendirmeye girmesi gerektiğini söylemektedir. *Cevahiru'l-Kur'ân* adlı eserinde Kur'ân'ın ana hedeflerini ve nassının nasıl ele alınıp yorumlanması gerektiğinin ilkelerini sunmuştur. Fakat onun önerdiği Kur'ân'ı okuma tarzı, alışılmış tefsir yöntemlerinden oldukça farklıdır. Buradaki en büyük fark, onun tasavvuf ehli olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü o, Kur'ân'a tasavvufî çerçeveden bakmış ve Kur'an'ı bu yönde değerlendirmiştir. Görebildiğimiz kadarıyla tasavvuf noktasından ilk defa Kur'ân'a bir bütün olarak bakıp değerlendiren ve Kur'ân'ın sistematik işarî tefsir usulünü geliştiren ve bu çerçevede ayetleri konularına ve içerdikleri manaların değerlerine göre tasnif eden Gazzâlî olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gazzâlî, Tefsir, Cevâhiru'l-Kur'ân, Tasavvuf, İşârât

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü.

A VIEW TO GHAZZALI'S METHOD OF READING THE QUR'AN ON THE AXIS OF JAWAHIR AL-QUR'AN

Abstract

Ghazzali is an important thinker who has a great influence on the scientific circles and his opinions are always considered and cited after the period following his death. Ghazzali is also a methodologist who regarded the understanding and interpretation of the Qur'an as a serious problem and seriously dealt with this subject. According to Ghazzali, in order to achieve a successful *tafsir* (exeges), a *mufasssir* commentator must carefully understand the sciences of Qur'an Arabic language, the customs of the Arabs, the deeds and applications of *hakims* (wise person), the words of Muslim mystics, and evaluate the verses of the Qur'an regarding mentioned elements. In his work, *Jawahir al-Qur'an*, He presented the main objectives of the Qur'an and the principles of how the Quranic and Prophetic *nass* (the verses and hadiths) should be analyzed and interpreted. The main reason of his different approach is his being a mystic scholar. Because he considered the Qur'an by approaching mystical framework and evaluated it his regard. As far as we can study, it is first time, Gazzâlî who regarded the Qur'an as a whole approach and evaluated from the methodology of *ishârî tafsir* point of view and classified the verses of the Qur'an according to their subject and the value of their meanings and as a whole from the point of Sufism.

Key Words: Ghazzali, tafsir, Jawahir al-Quran, mysticism, inspirations

Giriş

Kur'ân-ı Kerim, anlaşılması ve yaşanılması için gönderilmiş olan çok yönlü bir hitaptır. Onun çok yönlü oluşu, dışarıdan bizim ona attığımız bir özellik değil, bizzat kendisinin ifade ettiği bir hakikattir. O aynı anda mümin için bir şifa kaynağı olurken, bir zalim için hüsrân kaynağı oluverir. Öte yandan onun zahir manalarının yanı sıra batın manalarının olduğu da İslam âlimlerinin çoğunun kabul ettiği bir hakikattir. Böyle çok boyutlu bir hitap olan Kur'ân-ı Kerim'in okunması da buna paralel olarak birden çok boyutta gerçekleşmiştir. Bu noktada onun zahir manaları, birtakım alet ilimleri vasıtasıyla lafızların manalarına vakıf olmakla elde edilirken, batın manaları da daha çok bir tasavvufî yaşam tecrübesi neticesinde kalbe doğan keşif ve ilhamlar neticesinde elde edilmekte ve ıstılah olarak da "işârât" olarak isimlendirilmektedir.

Bu çerçevede Kur'ân-ı Kerim'in işârî yorumu, bilgiden ziyade daha çok içsel bir tecrübenin ürünü olduğundan Zerkeşî (ö. 772/1370) gibi birtakım usulcüler tarafından kabule şayan görülmesi de bu alanda çok sayıda eser telif edilmiştir. İlk sufilerden ve tabiundan olan Hasan Basri (ö. 110/728) ile başlayan Kur'ân-ı Kerim'in işârî yorum süreci, ondan sonra sürekli gelişerek devam etmiştir. Sülemî (ö. 412/1121), kendisine kadar gelen ayetlerin işârî yorumlarını derlemek suretiyle bu alandaki ilk eseri ortaya koymuştur. İşârî tefsir Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896) ile birlikte daha da zenginleşmiştir. Abdulkerim el-Kuşeyrî (ö.

465/1072), *Letâifu'l-İşârât* adlı geniş hacimli eserinde ayetlerin işârî yönlerini tek tek izah etmek suretiyle işârî tefsiri adeta zirveye taşımıştır. Buna ilaveten İbnu'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) *Te'vîlât*'ı ve Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Rûhu'l-Beyân*'ı ve İbn Acîbe'nin *Bahru'l-Medîd*'i bu sahada kaleme alınan ve kaynak niteliği taşıyan önemli eserlerden sadece birkaçıdır.

İslam âlimleri içerisinde Kur'ân-ı Kerim'i işârî boyutuyla okuma çabasına girenler daima var olagelmıştır. Bunlardan bir tanesi de İmam Gazzâlî olup bu sahadaki çabası, diğerlerinden oldukça farklı gözükmektedir. O, Kur'ân-ı Kerim'i baştan sona işârî boyutuyla tefsir etmek yerine bir sistem ortaya koymuş ve bir okuma usulü önermiştir. Buna ilaveten ayetlere bütüncül bakmış ve onları tasavvufî çerçeveden konularına ayırmış ve bu çabalarını "*Cevâhiru'l-Kur'ân*" adlı eserinde yazmıştır.

Bu makalemizde, tefsir çevrelerince pek de tanınmayan Gazzâlî'nin tefsir ile ilişkisini ve bu sahada kaleme aldığı söz konusu eserini incelemek istiyoruz. Dolayısıyla makalemizin sınırları sadece *Cevâhiru'l-Kur'ân* ve *el-Munkizu mine'd-Dalâl* adlı eserleriyle sınırlı kalacaktır. Birinci eser onun tefsire dair birikimini ve bakış açısını, ikinci eser de yaşamını ve ilimlere bakışını yansıtmaları bakımından araştırmamızın odak noktasını oluşturmaktadır.

1. Gazzâlî'nin Hayatı

Tam adı Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed olan el-Gazzâlî, h. 450/m. 1058'de İran'da Horasan'a bağlı bir vilayet olan Tus şehrinde dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta Ahmed b. Muhammed er-Razikanî vasıtasıyla tasavvuf ile tanışan Gazzâlî, Cürcan şehrine giderek burada Ebû Nasr el-İsmailî'den Fıkıh ve Kelam tahsil etmiş ve daha sonra Nisabur Nizâmiye Medresesinde tahsilini tamamlamıştır. Buradaki hocası İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin vefatı üzerine Selçuklular'ın merkezi olan Bağdat'a gelmiş ve ilimdeki mahareti sayesinde dönemin veziri Nizâmülmülk tarafından Bağdat Nizâmiye Medresesine baş müderris olarak atanmıştır. Kısa sürede ünü bütün İslam âlemine yayılan Gazzâlî, hocalığı süresince Batinilik hareketine karşı çok büyük ilmi mücadeleler vermiştir. Medresedeyken belirli bir süre medreseyi terk edip etmeme konusunda tereddüt eden ve derin kaygılar yaşayan Gazzâlî, nihayet, Bağdat'taki medreseyi terk ederek bir mutasavvıf olan Ebu Ali el-Fermâdî'ye intisab ederek kendisini tasavvufa vermiştir. Akabinde sırasıyla Şam, Kudüs, Mekke ve Medine'ye uğramış, buralarda belirli bir süre kalıp uzlet hayatı yaşadıkdan sonra tekrar Bağdat'a dönmüş ve vezir Fahrülmülk'ün isteği ile Nisabur'daki Nisabur Nizamiye Medresesinde tedrisata devam etmiştir. Bir yıl sonra buradan da ayrılan Gazzâlî, doğup büyüdüğü Tus şehrine tekrar geri dönmüş, burada bir medrese ve bir de tekke yaptırmış, böylece ömrünün sonuna kadar Tus'ta ilim ve irfan talebeleri yetiştirmiştir. İlim ve irfanla dolu bir hayat yaşayan Gazzâlî, arkasında onlarca ilmi eser bırakarak h. 505/m. 1111'de doğduğu Tus şehrinde hayata gözlerini yummuştur (İbn Hilkân, 1971, ss.216-219).

2. Hakikat Arayışı ve Tasavvufa Yönelişi

Mütefekkir Gazzâlî Kelam, Fıkıh, Mantık, Felsefe gibi ilimlerde bir otorite haline gelmiş, Bağdat'ta üç yüzdenden fazla talebeye ders veren büyük bir müderris olarak temayüz etmiştir (Gazzâlî, 1967, s.74). İlimde zirveye ulaşmasına rağmen, ilimde kendisini yeterli görmediği gibi, sahip olduğu ilmin kendisine yeterli olmadığına da kani olmuştur. Zira eşyanın ve ilmin hakikatine ulaşma noktasında Gazzâlî, hali hazırda sahip olduğu ilmin, insanı zanda bıraktığı için ona daima şüpheyle yaklaşmış ve bu ilmin kendisini hakikate ulaştırmada yetersiz kaldığını görmüştür. Çünkü bu ilimler ona göre ya duyularla veya akıl ile elde edilmekte ve bu ikisinin verileri insanı yanıltabilmektedir. Böylece o, verileri sağlam olan, kendisini şüpheden kurtaran ve mutlak hakikate götüren bir yol arayışına girişmiştir. Nihayetinde medreseden ayrılarak yolculuklar yapmış ve nihayetinde Faryabî vasıtasıyla tasavvufa intisab etmiş, bu arada seyri sülûkunu tamamladıktan sonra eşyanın ve ilmin hakikatinin kapılarının kendine sûfîlerin yolu ile açıldığını bizzat tecrübe ederek görmüştür (Gazzâlî, 1967, ss.62-131). Diğer yolların hakikat konusunda noksan olduğunu vurgulayan müellif, sûfîlerin hakikati ilim ve amel bütünlüğü ile elde ettiklerini, bunun da kötü sıfatları terk edip iyi sıfatları elde etmek suretiyle gerçekleştiğini beyan etmiştir (Gazzâlî, 1967, ss.100-102).

3. Gazzâlî ve Tefsir

İslam medeniyetinin yetiştirdiği güzide şahsiyetlerden biri olan Gazzâlî, kendisinden sonraki dönemlerde ilim çevrelerine çok büyük tesirleri olmuş ve kendisinden daima söz ettirmiş önemli bir mütefekkidir. Hüccetü'l-İslam olarak da nitelendirilen müellif, Fıkıh'tan Kelam'a, Felsefe'den Mantık'a, Tasavvuf'dan Tefsire¹ İslami disiplinlerin pek çoğunda önemli eserler telif etmiştir. Fakat ne var ki Gazzâlî'nin, tefsir ilmi ile meşgul olan çevrelerce yeterince tanındığı kanaatinde değiliz.² Onun ismine, tefsir ilmine dair kaleme alınan usul ve tarih kitaplarında sadece ilmî tefsirin ilklerinden olan bir müellif olarak rastlamaktayız (Cerrahoğlu, 1996, ss.370-372; Demirci, 2013, s.336).

Aslında Gazzâlî, Kur'an'ı anlamayı ciddi bir problem olarak görmüş ve ciddi bir şekilde bu konuya eğilmiş bir usulcüdür. Tefsir ilmini usul ilimlerinden addeden Gazzâlî, Kur'an-ı Kerim'de pek çok kapalı yerin bulunduğunu ve bunları ancak Allah'ın kendilerine özel

1 Gazzâlî'ye, *Yakutu't-Te'vil* isimli bir tefsir nispet edilmektedir. Fakat Gazzâlî üzerinde uzman ilim ehli, bu eserin içerik ve üslup bakımından ona ait olduğunu kesin bir dille reddetmektedir. Her iki bakımdan eseri inceleyen Süleyman Ateş, eseri uzun uzadıya değerlendirmekte ve o da tetkikleri neticesinde onun Gazzâlî'ye aidiyetini reddetmektedir. Ateş, 1974, ss.118-120.

2 Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde Mustafa Çağırıcı, M. Sait Özervarlı ve İbrahim Kafi Dönmez (1996) tarafından kaleme alınan "Gazzâlî" başlıklı makalelerde onun Fıkıh, Kelam, Tasavvuf, Felsefe ve Mantık gibi ilmi sahalardaki birikimleri tanıtıldığı halde Tefsir ilmi ile ilgili birikimlerine ve bu sahadaki konumuna dair müstakil bir başlık altında derli toplu bir bilgi verilmemiş olması gerçeği bu kanaatimizi desteklemektedir (c.13, ss.489-520).

anlayış nasip ettiği kimselerin bilip çözebileceğini vurgulamakta ve Hz. Peygamberin, her bir ayetin bir zahir ve bir de batını, hatta her bir batının da yedi batınının olduğunu haber verdiğini zikretmektedir (Heysemî, 1982, s.152.). Buradan onun müşkilat olarak addettiği hususların haddizatında Kur'ân-ı Kerim'in zahir ve batın manalarının anlaşılabilmesi meselesi olduğu sonucuna varıyoruz. Dolayısıyla Gazzâlî'ye göre ayetlerin sadece zahirî manalarını ortaya koymakla kapalılık giderilmemekte, dahası onların batını manalarının da vuzuha kavuşturulması gerekmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in her şeyin üzerinde olduğunu vurgulayan müellif, çoğu müfessirin Kur'ân'ı tefsir noktasında hakkını veremediğini beyan etmiştir. Gazzâlî'ye göre bir müfessirin yaptığı tefsirin tahkike ulaşabilmesi için Kur'ân ilimlerini, usul ve füru ilimlerini, Arapçanın sarf, nahiv, belagat ilimlerini, Arapların örf ve adetlerini, hikmet sahiplerinin amellerini, ehli tasavvufun sözlerini iyi kavrayıp bu çerçeveden ayetleri değerlendirmesi gerekir (Gazzâlî, 2004, ss.27-29). Bu çerçevede o, bütün ilmi birikim ve tecrübeleri ışığında hayatının son dönemlerinde *Cevâhiru'l-Kur'ân* adlı eserinde Kur'ân'ın ana hedeflerini ve nassının nasıl ele alınıp yorumlanması gerektiğinin ilkelerini sunmuştur. Fakat onun önerdiği Kur'ân'ı okuma tarzı, alışılmış tefsir yöntemlerinden oldukça farklıdır. Buradaki en büyük fark, Gazzâlî'nin tasavvuf ehli olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü o, Kur'ân'a tasavvufî çerçeveden bakmış ve bu yönde değerlendirmiştir. Ondan önce işârî tefsirlerin telif edildiği muhakkaktır. Fakat görebildiğimiz kadarıyla usûl yönüyle tasavvuf noktasından ilk defa Kur'ân'a bir bütün olarak bakıp değerlendiren ve Kur'ân'ın sistematik işârî tefsir usulünü geliştiren ve bu çerçevede ayetleri konularına ve içerdikleri manaların değerlerine göre tasnif ederek müstakil bir kitap kaleme alan Gazzâlî olmuştur.

Gazzâlî, söz konusu eserinde belirtilenlere ek olarak ilmi tefsire de kapı aralar gibi gözükmektedir. Nitekim onun, ortaya koyduğu anlama usulünde ilmi tefsiri de sistemleştirdiğini görmekteyiz. Aslında müellif, Kur'ân kelimelerini Allah'ın bir fiili olarak gördüğü için onların her birinin birden çok ilim içerdiğini söylemektedir. Fakat yine de bu anlama sisteminde Gazzâlî, bu ilimlerin sadece ilkesel olarak mevcut olduğunu belirtmektedir. Mesela Hz. İbrahim'in: "*Rabbim, hastalandığımda bana şifa verendir.*" (Şuarâ 26/80) âyetinde tıp ilmine işaret edilmiştir. Allah'ın hastalık ve şifa verme fiillerini en iyi bir şekilde bilip anlayanlar tıp ilmini bilenlerdir. Yine Kur'ân'da güneş, ay, yıldızlar gibi astronomi ilmine işaret eden pek çok izler bulmak mümkündür. Bunların her birisi Allah'ın bir fiilidir. Allah'ın bu fiillerini en iyi bir şekilde anlayanlar, astronomi ilmiyle meşgul olanlardır. Gazzâlî'nin bu noktada ortaya koyduğu ilmi tefsir faaliyeti, nihayetinde Kur'ân'ın işârî manalarının anlaşılmasının alt basamağını oluşturmaktadır. Çünkü müellife göre Kur'ân'ın ana hedefi, insanı marifetullahı ulaştırmaktır. Bütün ilimler de marifetullahın zeminini oluşturdukları için ancak kabuk ilimler olarak değerlendirilir ve onları herkes elde edebilir.

Gazzâlî ayrıca tasavvuf ekseninde Kur'ân-ı Kerim'i konularına ve mana değerlerine göre tasnif etmiştir. O, bu yönüyle konulu tefsire de bir kapı aralamıştır. Onun, konulu tefsirin

öncülerinden addedilen İbn Teymiye'den (ö. 728/1328) yaklaşık iki asır önce konulu tefsirin ilk örneğini ortaya koymuş olması gerçeği genellikle dikkatlerden kaçmıştır. Müellifin Kur'ân'ı okuma tarzı ve önerisi ilk sureden başlayıp sırasıyla tüm sureleri tek tek tefsir etme şeklindeki klasik metottan farklıdır. Gördüğümüz kadarıyla o, bunun yerine ayetleri içerdiği konulara göre tasnif edip o şekilde okumuş ve böyle okunmasını önermiştir.³

4. *Cevâhiru'l-Kur'ân*

Ne zaman kaleme alındığı bilinmeyen bu eseri, Gazzâlî'nin, son zamanlarında telif ettiği aşikârdır. Zira eserin Kur'ân'ın sistematik olarak işarı çerçeveden okunmasını önermesi ve bunun usulünü ortaya koymuş olması, müellifin tasavvufta önemli bir mesafe kat ettiğini ve otorite haline geldiğini göstermektedir ki bu da onun hayatının son zamanlarına denk düşmektedir. Bu noktada "*Cevâhiru'l-Kur'ân*", Gazzâlî'nin ilmi ve irfani birikiminin en olgun semeresi olarak görebiliriz. O, bu eserinde Kur'ân'ın ne şekilde ele alınması gerektiğini, bu noktada sahip olduğumuz ilimlerin onu anlama konusundaki rolünün ve sınırlarının ne olduğunu ortaya koymaktadır.

Üç bölümden oluşan "*Cevâhiru'l-Kur'ân*"ın birinci bölümünde mukaddimât ve sevâbık, ikinci bölümünde makâsîd, üçüncü bölümünde levâhık/ilaveler(süsler) ele alınmıştır. Müellif, birinci bölümü on dokuz fasılaya ayırmıştır. Birinci fasılda, Kur'ân'ın büyük bir okyanus olduğu ve pek çok cevherler barındırdığı; ikinci fasılda, Kur'ân'ın maksatları ve kıymete haiz olanların neler olduğu; üçüncü fasılda geçen hususların açıklanması; dördüncü fasılda ilimlerin sınıflandırılması ve mertebelerinin neler olduğu; beşinci fasılda evvelkilerin ve sonrakilerin ilimlerinin Kur'ân'dan nasıl elde edildiği; altıncı fasılda Kur'ân'ın kırmızı kibriti, tiryakı, miski, değerli olan şeyleri ve incileri havi olmasının manasını; yedinci fasılda Kur'ân'ın gayb âlemine ait hakikatlerinin şahadet âlemine ait misallerle ifade edilmiş maksadı; sekizinci fasılda her iki alem arasındaki ilişkinin ne olduğu; dokuzuncu fasılda simgelerin çözümü; onuncu fasılda bu simgelerin altında yatan faydaların ne olduğu; on birinci fasılda bazı ayetlerin diğer ayetlerden ne şekilde üstün oldukları; on ikinci fasılda Fatiha'nın esrarı ve Rahman ve Rahim sıfatlarının izahı, on üçüncü fasılda Fatiha'nın cennet kapılarının miftahı olduğu; on dördüncü fasılda Ayete'l-Kürsî'nin neden ayetlerin seyyidi olduğu ve diğer bazı ayetlerden neden üstün olduğu; on beşinci fasılda İhlas Suresinin Kur'ân ayetlerinin üçte birinin mukabili olduğu; on altıncı fasılda Yasin suresinin Kur'ân'ın kalbi olmasının sebebi; on yedinci fasılda Hz. Peygamberin: "Fatiha Kur'ân-ı Kerim'in en üstünüdür ve Ayete'l-Kürsî de ayetlerin efendisidir" hadisinin açıklaması; on sekizinci fasılda ariflerin bu dünyadaki durumlarını

³ Müellif, *Cevâhiru'l-Kur'ân*'dan çok önce kaleme aldığı *İhyau Ulûmi'd-Din* adlı eserinde konulu tefsir metodunu başarılı bir şekilde uygulamıştır. Bu durum bizlere Gazzâlî'nin tefsir ilminde önemli bir yerinin olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir (Demirci, 2013, s.189).

ve konularını; on dokuzuncu fasılda Kur'ân-ı Kerim'in incilerinin ve cevherlerinin birbirlerinden ayrılma sebebini ele almıştır.

Gazzâlî, maksatlardan oluşan ikinci bölümü iki fasıla ve bir sonuç olarak dizayn etmiştir. O, birinci fasılda Kur'ân-ı Kerim'in cevherleri dediği ve ilmi boyutlu olan Allah'ın zatına, sıfatlarına ve fiillerine dair ayetleri; ikinci fasılda Kur'ân-ı Kerim'in incileri dediği ve ameli boyutu olan ve sırat-ı müstakimi izah eden ayetleri ele almaktadır. Sonuçta ise bu iki fasılda cevher ve inciler dediği ayetleri ele alış nedenine değinmektedir.

Müellif ilaveler (süsler) bölümünde cevherlerden ve incilerden elde edilen maksatları ortaya koymakta ve ilaveten bir takım ayetlere yer vermektedir. O, ayrı bir kitap olarak da değerlendirdiği ve "Kitabu'l-Erbaîn fi Usûli'd-Dîn" ismini verdiği bu bölümü marifetler ve ameller olarak iki fasılaya ayırmıştır. Marifetler fasılasını Allah'ın zatına ve sıfatlarına, ahiret ahvaline ve nübüvvete dair on öze, ameller fasılasını da batın ameller ve batın ameller olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Ekler bölümünü dört fasılda mütalaa ettiğini belirten müellif, bunların marifetler, ameller, iyi ahlak/huyular ve kötü ahlak/huyular olduğunu, bunlardan her bir fasılanın on öze sahip olduğunu, toplamının kırka ulaştığını ve bu kırk özün Kur'ân-ı Kerim'in en önemli bilgi boyutunu içerdiğini zikretmektedir (Gazzâlî, 1990, ss.14-22).

4.1. Kur'ân-ı Kerim'e Bakışı

Cevâhir'in başında birinci fasılda müellif, Kur'ân-ı Kerim'e bakışını teşbih yoluyla ortaya koymuştur. Kur'ân'ın, öncekilerin ve sonrakilerin sahip olduğu ilimlerin tümüne kaynaklık ettiğini ve bütün ilimlerin ondan neşet etmekte olduğunu zikreden Gazzâlî onu uçsuz bucaksız bir okyanusa benzetmektedir. Bu okyanusun içerisinde adaları mevcut olup oralarda çok ilginç olan çeşit çeşit meyveler ve hayvanlar vardır. Buralardan ilaç/tiryak ve keskin misk elde edilmektedir. Okyanusun sahillerinden de amber ve yaş tütsü toplanmaktadır. Öte yandan o okyanusun derinliklerinde parlak inci ve cevherler, kırmızı kibrit ve yeşil zebercet mevcuttur.

Bu noktada müellif, Kur'ân-ı Kerim ile zahiren meşgul olan ve sadece bu yönüyle iktifa eden kimseleri, bu sonsuz okyanusa dalmaya, sahillerinde gezmeye ve adalarında yolculuk yapmaya çağırılmaktadır. Onun bu çağırısı bir kardeşlik vazifesidir ve bu itibarla yol göstermekle de dua beklemektedir. Bu noktada o, ayetlerin zahiriyle uğraşan ve bununla yetinenleri sahilde dolaşan ve okyanusun adalarındakilere ve derinliklerindeki kimselere gözünü kapatan kimseler olarak görmekte ve ihtar mahiyetinde onlara şöyle seslenmektedir: Ey Kur'ân'ı okumayı ve incelemeyi kendine iş edinmiş olan, onun manalarından sadece kabukları ve birtakım cümleleri bellemiş olan! Seni uyarmaya uğraşıyorum. Okyanusun derinliklerindeki hayranlıklara göz kapatıp da daha ne kadar onun sahillerinde gezineceksin?" Gazzâlî, Okyanusun yani Kur'ân-ı Kerim'in derinliklerine dalan, oradaki cevherleri ve incileri gören, bilen, onlardan istifade eden, onun adalarına varıp oradaki bitki ve hayvanlarından misk elde eden ve sahillerine aşına olan insanların varlığından

bahsetmekte ve Kur'ân-ı Kerim'in zahiriyle uğraşanları, böylesi kimselere imrenmeye çağırılmaktadır ki bu kimseler marifet ehli ariflerdir (Gazzâlî, 1990, ss.21-22).

4.2. Kur'ân'ın Maksatları ve Özleri/Nefâisi

Gazzâlî (1990), birinci bölümün ikinci fasılasında Kur'ân'ın sırrının, özünün ve maksadının kulları Allah'a davet etmek olduğunu zikretmektedir. Bu sebepten dolayı o, ayetleri ve sureleri altı gurupta mütalaa etmektedir. Bunlardan üçü, önden giden özler, diğer üçü de takip eden tamamlayıcılarıdır.

Önden giden özler: 1. Kendisine davet edilenin tanıtılması, 2. Kendisine davet edilene giden yolların tanıtılması, 3. Davet edilene varıldığındaki halin tanınması, olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Takip eden tamamlayıcılar: 1. Teşvik maksadıyla davete icabet edenlerin durumu ve Allah'ın onlara verdiği ihsanın tanıtılması, 2. Kötülükten men etmek ve Hakkı yüceltmek maksadıyla kâfirlerin hallerinin haber verilmesiyle kötülüklerinin ve Hakka mukavemet noktasında cahilliklerinin ifşa edilmesinin hikaye edilmesi, 3. Hakikate giden yolun konaklama yerlerini imar etme, o yolculuk için hazırlık yapma ve o hazırlığın tanıtılması (ss.23-24).

Gazzâlî (1990), üçüncü fasılda, yukarıda değindiğimiz maddeleri tek tek ele alıp şerh etmektedir.

1. Kendisine davet edilenin tanınması: Bundan maksat marifetullahın şerh edilmesidir ki o da "kırmızı kibrit"tir. Bu da yine a. Allah'ın zatının tanınmasını, b. Allah'ın sıfatlarının tanınmasını, c. Allah'ın fiillerin tanınmasını ihtiva etmektedir. Bunlardan en değerli olan zatın tanınmasıdır ve kırmızı yakut olarak isimlendirilmektedir. Bunun hemen peşinden sıfatların tanınması gelir ki bu mavi yakut olarak isimlendirilir ve değer olarak birincisinden daha aşağıdadır. Bunun peşinden de fiillerin tanınması gelir ki o da sarı yakut olarak isimlendirilir ve değer olarak kırmızı ve mavi yakuttan daha aşağıdadır (ss.25-26).

a. Allah'ın zatının tanınması: Bu kısım, Kur'ân-ı Kerim'de en dar kapsamlı, elde edilmesi en güç, tefekküre en kapalı ve söz ile ifadeye en uzak olan alandır. Bu sebeple ayetlerde burası çeşitli telvîh ve işaretlerle dile getirilmekte, mutlak bir taz'îm ve mutlak bir takdisle sunulmaktadır (Gazzâlî, *Cevâhir*, 1990, s.26).

b. Allah'ın sıfatlarının tanınması: Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın hayat, ilim, irade, kudret, semî, basar, hikmet, kelam ve diğer sıfatlarına dair alan, zat ile ilgili alandan daha geniş ve ayetlerinin sayısı da zat ile ilgili ayetlerden daha fazladır. Dolayısıyla zata kıyasla sıfatlar hakkında daha fazla konuşma alanı mevcuttur (Gazzâlî, 1990, s.26).

c. Allah'ın fiillerin tanınması: Kur'ân-ı Kerim'de en geniş alan Allah'ın fiillerine aittir. O'nun fiilleri, sahilleri geniş bir okyanustur. Âlemde O'nun zatından ve dolayısıyla O'nun fiillerinden başka bir şey yoktur. Allah'ın fiilleri, şahadet âleminde ve melekût âleminde

gerçekleşmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de bildirilen fillerin çoğu şahadet âleminde vuku bulmaktadır ki bunlar genel hatlarıyla zahiren duyularla algılanan ve tabiatta cereyan eden olayları ihtiva etmektedir. Melekût âleminde gerçekleşen fiiller ise duyularla algılanmamaktadır ve Allah'ın fiillerinin en yüce, en hayret verici olanlarıdır. Bunlar Allah'ın büyüklüğüne en fazla delalet eden fiillerdir. O'nun melekût âlemine dair fiilleri, yer ve gök meleklerini, ruhani varlıkları, ruhu, kalbi ve insana musallat olan şeytanları ihtiva etmektedir.

Allah'ın çoğu fiillerini ve en yüce olanlarını kulların çoğu bilmemektedir. Zira onların çoğunun idrak alanı duyularla ve tahayyülât ile sınırlandırılmıştır. Duyu ve tahayyül alanı öze en uzak olan dış kabuktur. Burası ile sınırlı olan kimse insanı deriden ibaret görmüş olan kimse gibidir (Gazzâlî, 1990, ss.26-28).

2. Allah'a vardiran yolun tanınması: bu alana ait ayetler, Kur'ân-ı Kerim'in denizlerinden bir tanesini oluşturmaktadır. Gazzâlî (1990), bu ayetlere parlak inciler adını vermektedir. Gazzâlî, zikir Allah'a vuslat ettiren yolun vazgeçilmez bir unsuru olarak görmektedir. Bu noktada vuslat edecek olan kimsenin mutlak surette O'na yönelmesi ve zikri sürekli yapması elzemdir. Kişi, Allah'tan başka bir şeye yönelmemeli, gayriyetten yüz çevirmeli, nefsanî istekleri gemlemeli, kalbini dünyanın pisliklerinden arındırmalıdır. Allah'a vuslat ettiren yolun iki temel özelliği vardır: a-mülâzemet/süreklilik, b-muhalefet/karşı durmak. Yani bu, Allah'ı zikirde süreklilik ve O'na gidişi engelleyen şeylere muhalefet etmek demektir. Burada zamansal ve mekansal bir yolculuktan söz edilemez. Çünkü yolculuk yapan da kendisine yolculuk yapılan da daima birbirine oldukça yakındır. Her ikisinin durumu, aynaya bakanla aynanın durumuna benzemektedir. Suretin aynada belirmesi için ne kişi aynaya, ne de ayna kişiye gitmektedir. Aynanın yüzeyi kirlenmiş ise orada suret gözükmeyecektir. Bunun için o kirlerin giderilmesi gerekir. Kalp de bir ayna gibidir. Orası Allah'ın zatının tecelligâhıdır. Nurlar orada aşikardır fakat gözükmüyorsa kalbin muhakkak arındırılması gerekir. Kişi hakikate vasil olduğunda suretin aynada olmadığını, aksine aynaya tecelli ettiğini bilir ve anlar. Şayet suret aynanın içinde olmuş olsaydı aynı suret pek çok aynada gözükmeydi. Dolayısıyla o hakikat, kalpte bir tecelliden ibaret olmuş olmaktadır. Bu yolu ve esaslarını tarif eden pek çok ayet Kur'ân-ı Kerim'de mevcuttur (ss.28-30).

3. Vuslatın gerçekleşme anındaki durumun tanınması: Kur'ân-ı Kerim'in üçte biri bu alanın bilgisini ihtiva etmektedir. Bunlar hakkında etraflıca araştırmalar yapılabilir ki Gazzâlî (1990), bu ayetlere yeşil zümrüt ismini vermektedir. Bu bölümün ayetlerinin içeriği, vuslat anında kavuşulan nimetlerin yani cennetin tanıtımı ve özelliklerinin genel çerçevesini ihtiva etmektedir. Ayrıca bu bölüm, Allah'a vuslatı hep arka plana atanların karşılaşacağı çeşitli azap ve sıkıntılarının tanıtımını ve özelliklerinin anlatımını yani cehennemi içermektedir. Bunun yanında ahiret ahvalinden olan haşır, neşir, hesap, mizan, sırat gibi eskatolojik hususu içeren ayetler de bu guruba dahil edilmektedir (s.30).

4. Salıkların ve yüz çevirenlerin durumları: Kur'ân-ı Kerim'de bu alana dair ayetlerin sayısının bir hayli fazla olduğunu belirten Gazzâlî (1990), bunların bolca tefekkür isteyen sıraları ve rumuzları içerdiğini ve bunlarda kurşuni amber ile yaş tütsülerin bulunduğunu zikretmektedir. Salıklardan kastedilen, ayetlerde bahsi geçen bütün peygamberlerin, velilerin ve meleklerin hikayeleridir. Yüz çevirenler ise, elçilere dolayısıyla hakka mukavemet gösteren Firavun, Nemrut ve inkârcı kavimlerdir (s.31).

5. İnkarcılarla cedelleşme, mücadele etme, onların durumlarını delillerle açığa çıkarma, hatalarını gösterme: Allah'ın birtakım deliller vasıtasıyla inkarcılarla tartışmasının pek çok hakikate binaen gerçekleştiğini ifade eden müellif, bu ayetlerde en yüce tiryak/deva olduğunu, bununla ilgili ayetlerinin sayısının fazla ve manalarının sarih olduğunu dile getirmektedir. Ayetlerde genel hatlarıyla inkarcıların kabahatleri üç ana grupta toplanmaktadır ki bunlar sırasıyla a-Allah'ı yanlış tanıma, b-Allah'ın elçilerini birtakım ithamlarla reddetme, c-ahiret ahvalini inkar etme (Gazzâlî, 1990, ss.31-32).

6. Yolun konaklama yerlerinin imarı, yola hazırlık yapma ve yoldaki tehlikelere karşı tedbir alma: Bu alana ait ayetler genellikle helali, haramı ve Allah'ın getirdiği sınırlamaları ihtiva etmektedir. Bu ayetlere bir yönüyle ahkâm ayetleri de diyebiliriz. Gazzâlî (1990), bu türden ayetlerin sayısına dair bir söz söylememiş fakat bunların keskin misk içerdiğini ifade etmiştir (ss.32-34).

Gazzâlî (1990), bu bölümün sonunda, yukarıda sayılan maddeleri özetleyerek bunların, Kur'ân-ı Kerim'in ana konuları olduğunu zikretmekte ve bunların birleşmesiyle birlikte sayılarının onu bulduğunu belirtmektedir ki bu konular sırasıyla şunlardır: Allah'ın zatının, sıfatlarının, fillerinin, ahret ahvalinin, sıratı müstakimin, nefis tezkiyesinin, nefsin istenilen sıfatlara sahip olmasının, velilerin, kâfirlerin hallerinin, onlarla mücadelenin ve ahkâmın sınırlarının zikredilmesi (s.34).

Gazzâlî (1990), dördüncü kısımda Kur'ân'ın ilgili on konuyu ihtiva eden ayetlerinin içerdiği ilimleri, önemlerine binaen sedef ve öz/cevher olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Bunlardan birincisi "sedef" dediği kabuk ilmi olup şu beş ilimden oluşmaktadır: dil ilmi, nahiv ilmi, kıraat ilmi, mahreç ilmi ve zahiri tefsir. Bu ilimlerin değerleri de birbirinden farklıdır. Müellif bu ilimleri, sedefin yani kabuğun dışa bakan yönü ile içe bakan yönü çerçevesinde derecelendirmiştir. Kur'ân'ın sedefinin dışa bakan yüzü yani en dıştaki ilmi ses ile ilgili ilimlerdir ve bu da kıraat ilmine tekabül etmektedir. Sedefin içine yüzünü yani inciye yakın olan en içteki ilmi zahiri tefsir ilmi oluşturmaktadır. Diğer ilimler bu ikisi arasında yer almaktadır (ss.35-37).

Bu bölümde zahiri tefsir ilmine değinen Gazzâlî (1990), bu ilmin, sedefin içerisinde yer alan inciye epeyce benzediğini, hatta bazılarının onu, inci zannettiğini ve ondan daha kıymetli bir değer olmadığını ileri sürdüklerini iddia eder. Pek çok insan onunla yetinmiş, böylece yanlış ve daha kıymetli olan inci ve cevherlerden nasip almamışlardır. Buna rağmen tefsir ilmi, diğerlerinin, kendisinin elde edilmesi için tahsil edilmesi hasebiyle sedef

ilimlerinin hepsinden daha kıymetli ve bu ilimle uğraşanlar da diğerleriyle uğraşanlardan daha üstün bir konumdadırlar (s.37).

Gazzâlî, Cevher ilimlerini de iki kısımda mütalaa etmekte; bunlardan ilki ve daha aşağı seviyede olanını, takip eden tamamlayıcılar olarak adlandırmakta ve bunu da kendi arasında üç kısma ayırmaktadır: a-her türlü Kur'ân kıssalarının ilmi, b-Kelam ilmi, c-Fıkıh ilmi.

Müellif, cevher ilimlerinden ikinci ve daha üstün olanını temelde yar alan ana ilimler olarak nitelemekte ve bu ilimlerin en yücesinin Allah'ın tanınması ve onun da altında ahiretin tanınması olduğunu beyan etmektedir. Allah'ın tanınması/marifetullah en yüce olan ilimdir ve bu da sırasıyla fiillerin, sıfatların ve zatın tanınmasıyla gerçekleşmektedir. Gazzâlî (1990), fiillerin, sıfatların, zatın ve ahiretin ilimlerini müstakil bir eserde kaleme aldığını fakat pek çok insanın zarar görebileceği endişesiyle bu eserini piyasaya sürmediğini ifade etmektedir. Bu kitabı, zahir ilimleri keşbettikten sonra nefisini arındıran ve Hak'tan gayri bir talebi olmayan ehil kimselerin anlayabileceğini fakat onların da ehil olmayanlara bu eseri ifşa etmesinin haram olduğunu açıkça zikretmektedir (ss.38-43).

Gazzâlî (1990), beşinci bölümü evvelkilerin ve sonradan gelenlerin ilimlerinin Kur'ân-ı Kerim'de ne şekilde yer aldığını izah etmeye ayırmıştır. Onun burada üzerinde durduğu husus, hali hazırda insanların vakıf oldukları, vakıf olduktan sonra zaman içerisinde unuttukları ve henüz vakıf olamadıkları daha pek çok ilimlerin yanı sıra insanların idrak edemeyecekleri ve sadece mukarrabûn meleklerine açık olan ilimlerin tümü Kur'ân-ı Kerim'de ilkesel olarak ipuçları şeklinde mevcut olduğu gerçeğidir. Çünkü bütün ilimler marifetullah okyanuslarından olan ef'âl okyanusundan zuhura gelmiştir (ss.44-47).

Altıncı bölümde Gazzâlî (1990), Kur'ân-ı Kerim'de yer alan ve şahadet âlemine ait olan lafızların her birinin, melekût âlemine ait olan bir veya birden çok hakikatin bir işareti veya simgesi olduğunu belirtmektedir. O, bu hakikatleri de ancak şahadet ve Melekût âlemi arasındaki ilişkiyi çok iyi kavramış olan kimselerin çözüp elde edebileceğini söylemektedir. Müellif bu durumu, rüya ile örneklendirmektedir. Nitekim kişi uyuduğu zaman ona hakikatlar çeşitli rumuzlar şeklinde gösterilir ve bunların karşılığı yaşanan hayatta birebir mevcuttur ve bunu ehli çözebilir. Mesela rüyasında zeytine zeytinyağı döken bir adama meşhur yorumcu İbn Sîrin, elinin altındaki cariye'nin onun annesi olduğunu, esir edilip satıldığını ve kendisinin de onu satın almış olduğunu haber vermiş ve araştırmalar neticesinde gerçekte durumun böyle olduğu ortaya çıkmıştır (ss.48-52).

Yedinci ve sekizinci bölümlerde müellif, şahadet âlemi ile Melekût âleminin ilişkisine ve bunlar arasında insanın durumuna dikkat çekmekte, bu noktada birtakım ayetlere işaret etmektedir. Gazzâlî (1990), bu iki âlem arasındaki alaka ile ayetlerin mana/batın lafız/zahir ilişkisini özdeşleştirmekte, adeta lafız şahadet âlemine, hakiki manayı da Melekût âlemine hamletmektedir. İnsan nasıl ki öldüğünde en hakiki olanla karşılaşacaksa ayetlerin zahirinden batınına ulaştığında en hakiki manaya vasil olmuş olacaktır. İnsan Melekût

âleminin sırlarına ancak nefsi mücâhede ve takvalı bir yaşamla ulaşabilir. Dolayısıyla Kur'ân'ın sırlarına ulaşmanın yolu da buradan geçmektedir. Melekût âleminin ve Kur'ân'ın sırları, riyâzâtı ve mücâhedesini olmayan kimselerden perdeli olup onlara bu perdeler açılmamaktadır (ss.53-56).

Gazzâlî (1990), Cevahir'in dokuzuncu ve onuncu bölümünü Kur'ân-ı Kerim'in içerdiği bir takım işaretler ve rumuzların ne olduğu ve bunları bilmenin faydası konusuna ayırmıştır. Şahadet âleminde kıymetsiz nesnelere kıymetli hale dönüştüren maddeye kırmızı kibrit adı verilmekte ve bunun sayesinde taş yakuta, bakır altına kalb olunmaktadır. İnsanların da böyle olduğunu ifade eden müellif, onları hayvani vasıflardan, cehalet bataklığından kurtarıp meleklerin safiyetine ve manevi yönlerine dönüştürene de kırmızı kibrit ismini vermektedir. Bu dönüşümün en kıymetli olanı yakutlardır. Kırmızı yakut ise yakutlar arasında en yücesidir. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerim'in en yüce alanı, Allah'ın zatına dair ayetler olup bunlar kırmızı yakuttur. En yüce deva/tiryak şahadet âleminde vücudu zehrin ölümcül tesirinden kurtaran maddedir. İnsanın kalbini, onun maneviyatını zehirleyen her türlü günah, fesat, hevâ küfür vb. her türlü zehirlerin tesirinden kurtaran şey de tiryak/deva olarak isimlendirilmektedir. En baskın kokulu misk, şahadet âleminde kokusu en güzel ve keskin olan maddedir. İnsanın manevi sahasında elde ettiği ilimler de, onun ismini meşhur ettiği için baskın kokulu misk olarak isimlendirilmektedir. Tütsü ise, şahadet âleminde sıradan bir madde olup faydasızdır. Fakat ateşte yakıldığında ondan çıkan duman çevreye yayılır ve çevreye bir güzellik ve bir hoşluk verir. Manevi yönüyle dinin karşısında yer alan münafıkların durumu da böyledir. Onlar da değersizdir fakat ateşe atıldıklarında onlardan bir duman yükselir. Onların bu durumu Müslümanlara bir ibret olması vasfıyla cenneti hatırlatmaktadır ve Müslümanlar bunda bir hoşluk hissederler (ss.57-59).

Müellif, bu rumuz ve işaretleri Kur'ân-ı Kerim'in manalarını keşfetmek ve onun mana okyanusuna dalmak için birer anahtar olarak görmektedir. Ayetlerin faydaları, lafızların zahirleri değil aksine onların altında yatan hakiki manalardır. O, sıratı müstakim'den ayrıldığını müşahade ettiği pek çok zümrenin ayetlerdeki bu rumuz ve işaretleri anlayamadıkları için farkında olmadan ahreti inkara varan sonuçlarla karşı karşıya gelmişler ve bundan dolayı dinin ahlak ve ahkam boyutunu ihmal etmişlerdir.⁴ İşaretleri ve rumuzları bir rahmet olarak gören Gazzâlî (1990), bunların hakikatlerinin Allah tarafından verildiğini ifade etmektedir (ss.60-62).

On birinci bölümde ayetlerin ve surelerin birbirlerine üstünlükleri konusunu işleyen Gazzâlî (1990), burada Ayete'l-Kürsi, Fatiha, Yasin ve İhlas suresini örnek vererek bunların diğer surelerden üstün olduğunu ve bu hakikatin Hz. Peygamberin hadislerinde de haber

⁴ Gazzâlî'nin, ahiret boyutunu inkâr etme yoluna girdiklerini söylediği kitle, muhtemelen İslam filozoflarıdır. Çünkü o, *Tehâfütü'l-Felâsife*'de filozoflarının haşri cismaniyi red noktasında açıkça küfre girdiklerini etrafıca beyan etmiştir.

verildiğini, buna ilaveten kendi sunduğu okuma usulüne uygun olarak Kur'ân-ı Kerim'in okunması halinde de bunların görülebileceğini söylemektedir (ss.62-63).

Gazzâlî, on ikinci ve on üçüncü bölümlerde Fatihâ suresindeki sırları ve Allah'ın yaratmadaki hikmetlerini ve onun, cennetin kapılarının anahtarı olduğunu açıklamaya ayırmıştır. Burada Fatihâ suresinin özlü bir işarî tefsirini yapan müellif, onda sekiz adet mesele olduğunu zikrederek adeta surenin konularını belirtmiş ve bu meseleleri surenin ayetlerini beyan ederken açıklamıştır. Kur'ân-ı Kerim'de tekrarın olmadığını savunan müellif, besmeledeki "rahman" ve "rahim" sıfatlarıyla surenin ikinci ayetinde geçen "rahman" ve "rahim" sıfatlarının farklı anlamlar ifade ettiğini, bu durumlarda farkları görebilmek için ilgili sıfatların geçtiği ayetlerin siyakı ve sibakı ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini zikretmiştir. O, Fatihâ'nın, Kur'ân-ı Kerim'in on ana konusundan sekiz tanesini içerdiğini söylemektedir ki bunlar sırasıyla zat, sıfatlar, fiiller, ahret ahvali, sıratı müstakim, velilere verilen nimetler, düşmanlara verilen azap ve ahret ahvalidir.⁵ Kur'ân-ı Kerim'in on konusundan bu surede yer almayan konulardan birinin kâfirlerle mücadele ve diğerinin de ahkâm olduğunu belirtmiş olan müellif, bunların birincisinden Kelam ve ikincisinden de Fıkıh ilminin zuhura geldiğini, bu iki ilmin mertebe bakımında dini ilimlerin en sonunda yer aldıklarını ve bunları popüler yapan şeyin de maddi beklenti ve meşhur olma tutkusu olduğunu ifade etmiştir. Fatihâ'nın sekiz cennetin anahtarı olduğunu beyan eden müellif, bu cennetlerin marifet cennetleri olduğunu, sadece arif olanların bu kapıları açıp içeri girdiğini, oralara girdikten sonra zahir ehlinin anladığı cennetlere itibar etmediğini, zira cennet ehlinin saf insanlardan müteşekkil olduğunu (Buhârî, 1257, Bedu'l-Halk, 8) açıkça zikreder (Gazzâlî, 1990, ss.64-72). Gazzâlî'nin burada kastettiği ve zahir ehli dediği zümre, kendisinin de belirttiği üzere yiyip içme ve şehvet maksadıyla oraya girmeyi gaye edinen ve adeta cennet için kulluk eden kimselerdir. Görüldüğü gibi o, cennet ile ilgili ayetleri de işarî boyutuyla değerlendirmiş ve bu şekilde farklı anlamlar çıkarmıştır.

Gazzâlî'nin (1990), on dördüncü bölümde ele aldığı konular, Ayete'l-Kürsi'nin Kur'ân-ı Kerim'deki ayetlerin seyyidi oluş nedeni ve İsmi Azam'ın beyanıdır. Kur'ân ilimlerinin nihai amacının marifetullah'ı yani Allah'ın zatını, sıfatlarını ve fiillerini tanıtmak olduğunu söyleyen müellif, marifetullah'ı kemal manada içermesinden dolayı Hz. Peygamberin Ayete'l-Kürsi'yi ayetlerin seyyidi olarak tavsif ettiğini (Tirmîzî, 1992, Fedailü'l-Kur'ân, 2) zikretmektedir. Bu noktada Hadîd Suresi'nin başında ve Haşr Suresi'nin sonunda yer alan birkaç ayet marifetullahı konu edinmesi yönüyle Ayete'l-Kürsi'ye en yakın ayetlerdir fakat bunlar birkaç ayetle mümkün olmuştur. Oysa Ayete'l-Kürsi, marifetullahı müstakil olarak tek başına ihtiva eden tek ayettir. Bundan dolayı o ayetlerin "seyyididir". Öte yandan o,

⁵ Gazzâlî, burada konuları sekiz kısma ayırmış fakat ahreti iki defa saymıştır. Haddizatında saydığı yedi konudur.

Allah'ın "el-Hayyu'l-Kayyûm" isminin "İsmi Azam" olduğunu zikretmiş ve bu ismin Al-i İmran ikinci ve Tâhâ yüz on birinci ayetlerde de mevcut olduğunu belirtmiştir (ss.73-76).

Cevahir'de on beşinci maddede konu olarak İhlas suresinin Kur'ân-ı Kerim'in üçte birine denk geliş nedeni işlenmiştir. Hz. Peygamber'in, İhlas suresinin Kur'ân'ın üçte birini ihtiva ettiği yönündeki hadisini (Buhârî, 1257, Fedâilu'l-Kur'ân, 13; Müslim, 1956, Müsâfirûn, 259) referans gösteren müellif, söz konusu sure çok kısa olmasına rağmen bunun nasıl mümkün olduğunu göstermiştir. Bu noktada lafızların çokluğu veya azlığı, uzunluğu veya kısalığı ile ayetler artmaz veya eksilmez, uzamaz veya kısalmaz. Ayetleri bu şekilde değerlendirmek insanı hataya düşürür. Zira bu durum, çokluğa itibar edip pek çok dirhemi, çok kıymetli ve sadece bir tane olan cevhere tercih etmeye benzer.

Kur'ân-ı Kerim'in marifetullah, ahiret ve sıratı müstakim olmak üzere üç ana konusu olduğunu belirten Gazzâlî (1990), İhlas suresinin müstakil olarak bu üç konudan sadece marifetullahı içermesi yönüyle Kur'ân-ı Kerim'in üçte birini oluşturduğunu zikretmiştir (ss.77-78).

Gazzâlî (1990), onaltıncı bölümde Hz. Peygamberin, Yasin suresinin Kur'ân-ı Kerim'in kalbi olduğu yönündeki hadisini (Tirmizî, 1992, Fedâilü'l-Kur'ân, 7) zikretmiş, fakat neden böyle olduğuna dair bir açıklama yapmamış ve bunu okuyucunun, daha önceden verilen hakikatlere kıyas etmek suretiyle bizzat kendisinin keşfetmesini istemiştir. Zira bir gayretle Kur'ân-ı Kerim'in bir sırrının onu isteyen bir kişiye açılması, o kişide sırları keşfetme noktasında bir iştiağ meydana getirecek ve böylece kişinin onun sırlarının peşine düşmesine neden olacaktır (s.79).

On yedinci bölümün konusu, Hz. Peygamberin seyitliği Ayete'l-Kürsi'ye, fazileti de Fatiha Suresi'ne tahsis etmesi meselesidir. Gazzâlî (1990), buradaki sırrı şöyle izah etmektedir: Haddizatında fazilet, fazlalık manasını içermektedir ve fazlalık bir üstünlük vesilesidir. Seyitlik ise kendisinin emri altına girilme ve bir emir altına girmeme manasını telmih etmektedir. Bu noktada Fatiha, konularının fazlalığı nedeniyle daha üstündür. Oysa Ayete'l-Kürsi, bütün ayetlerin kendisine tabi olduğu, emri altına girdiği marifetullahı ihtiva etmesi yönüyle seyittir. Bunu ifade ettikten sonra Gazzâlî, okuyucunun Kur'ân-ı Kerim'i bu tarzda okuyup dikkat etmesi halinde ilim ve irfan yönüyle sonsuz bir ziyadelik elde edeceğini, ayetlerin sırlarına vakıf olacağını, uçsuz bucaksız marifetler cennetine gireceğini müjdelemekte ve sıradan insanların bildiği cennetin maddi ve sonlu olduğunu, marifetler cennetinin yanında çok değersiz kaldığını, değerli olanı bırakıp da değersiz olanın taliplisi olmaması gerektiğini de tavsiye etmekte ve aksi durumda ehli cennet bile olsa ahmak olacağını açıkça söylemektedir (ss.80-81).

On sekizinci bölümün içeriğini Gazzâlî (1990), zahir ehli ile hakikat ehlinin dünya ve ahiret bağlamındaki idrak ve yaşam boyutuyla ilgili farklarını ortaya koymaktadır. Bu dünyaya dalıp işin zahiriyle yetinen ve ötesini düşünmeyenler, dünyası oyundan başka bir şey olmayan çocuk gibidirler. Arifler, ehli dünyayı bir çocuk gibi görürler. Çünkü onlar henüz

belirli bir olgunluğa erişememiş kimseler olup mükellefiyetlerinin farkında değildirler. Arifler, bu tür insanların içerisinde kalmaktan pek de hazzetmedikleri için bir uzlet hayatı yaşamayı tercih etmektedirler. Gazzâlî (1990), okuyucunun bedensel hazlara hitap eden cennet algısı ve isteğine karşı, ehli hakikate has kılınmış, arz ve semavâttan daha geniş marifet cennetinin peşine düşmesini istemektedir. Bu cennetin ehli olabilmek için bir olgunluk ve bir yetkinliğin olması şarttır. Kişi bu cennetin nimetlerinden istifade edemiyorsa ya fitratı olgunlaşmamış bir çocuk gibidir ya da dünyaya ait hazlar onun fitratını bozmuş ve böylece yetkinliğini gidermiştir. Arz ve semavât kadar geniş ve her türlü nimetlerle dolu olan bu marifet cennetinde arifler, Allah'ın rubûbiyetinin cemalini müşahade etmektedirler. Anladığımız kadarıyla müellif, Kur'ân-ı Kerim'de tasvir edilen cennetleri ve nimetlerini arifin mekan tuttuğu ve kendisinden manen istifade ettiği âlemi hakikat olarak değerlendirmektedir. Nitekim o, bu bölümde ayetlerde tasvir edilen cennet nimetlerini bu yönde ele almıştır (ss.82-85).

Gazzâlî (1990), on dokuzuncu bölümde Kur'ân-ı Kerim'in cevher ve inci olarak isimlendirdiği en değerli olan ayetlerinin taksimini yapmakta ve bunları neden farklı kategoride değerlendirdiğini ifade etmektedir. O, bu taksimatı, her iki ayet gurubunun amaç ve içerik bakımından birbirlerinden farklı oluşuna binaen yaptığını zikretmektedir. Nitekim, onun cevherler dediği ayetler, marifet nurlarının elde edilmesini, inciler dediği ayetler de amelî gerçekleştirmek için gönderilmiştir. Bu durumda cevherler daha çok ilmi boyutu yani teoriyi, inciler de pratiği önelemektedir. Zaten iman, amel ve iman temelinde yükselmektedir. Gazzâlî (1990), burada Fatiha Suresi'ne temas etmekte, onun ilk yarısının cevher dediği ayetlerden, diğer yarısının da inci dediği ayetlerden meydana geldiğini ifade etmektedir (s.85).

4.3. Maksatlar

Cevâhir'in "maksatlar" bölümünü de cevher kategorisine dahil olan ayetler ve inci kategorisine dahil olan ayetler olmak üzere iki kısımda mütalaa eden müellif, surelerde geçen ayetlerin hangi gruba dahil olduğunu, ayetlerin bizzat metinlerini vermekle bariz hale getirmekte fakat herhangi bir açıklama yapmamaktadır.

4.3.1. Cevherler

Müellifin beyanına göre cevher gurubuna giren ayetlerin adedi yedi yüz altmış üç olup başlangıçları besmele ve Fatiha suresidir. Onun cevher olarak nitelendirdiği ayetler surelere göre şöyledir:

Bakara 2/22, 29, 32, 107, 115-117, 137-138, 163, 164, 186, 255, 256; Âl-İmrân 3/2-6, 18, 19, 26, 27, 73, 189, 190-192; Nisâ 4/171, 172; Mâide 5/17, 40, 97, 98, 99, 115-118, 119, 120; En'âm 6/1, 2, 3, 13-17, 18, 38, 46, 47, 59, 60-64, 65, 73-79, 95, 96-103, 104, 115, 133, 141, 142, 162-164, 165; A'râf 7/10, 11, 43, 54-58, 143, 185; Tevbe 9/31-33, 116; Yûnus 10/3-6, 31, 32, 61, 67-68, 99, 100-102, 104-109; Hûd 11/4-6, 44, 56, 57, 118, 119-123; Ra'd

13/1-18, 38-43; İbrahim 14/1, 2, 32-34, 48-52; Hicr 15/19-27; Nahl 16/1-24, 77-81, 93; İsrâ 17/12-15, 42-44, 70, 111; Meryem 19/1-8, 49-56, 108-111; Enbiyâ 21/16-35; Hacc 22/5-7, 18, 70, 73-76; Müminûn 23/78-92, 115-118; Nûr 24/35-37, 41-45, 64; Furkân 25/1, 2, 45-49, 53, 54, 58-62; Şuara 26/78-89; Neml 27/25, 26, 60-65, 73-75, 78, 79; Kasas 28/68, 69-73, 88; Ankebût 29/19-22, 60-64; Rûm 30/17-28, 40, 46, 48, 49, 50, 54; Lokman 31/10, 20, 27-31; Secde 32/4-9, 27; Sebe 34/1, 2, 3, 9, 36; Fâtır 35/1-3, 9-13, 27-28, 41, 44, 45; Yasin 35/33-44, 71, 73-83; Sâffât 37/1, 2-11, 180-182; Sad 38/65, 66-68; Zümer 39/4-6, 21, 22, 36, 37, 38, 42, 67-69, 70, 74, 75; Mümin 40/1, 2, 3, 7, 13-17, 60-65, 67, 68, 79, 80, 81; Fussilet 41/9-12, 37-39, 45-47, 53-54; Şûrâ 42/1-5, 11, 12, 28-29, 32-33, 49-53; Zuhruf 43/9-14, 80-89; Duhan 44/7-8, 38-39; Casiye 45/1-5, 12-13, 36, 37; Ahkâf 46/1-3, 33; Fetih 48/14; Kâf 50/6-10, 16; Zâriyât 51/20-23, 47-49; Necm 53/42-49; Kamer 54/49-55; Rahman 55/1-27; Vakıa 56/58-74; Hadîd 57/1-6; Mücadele 58/7; Haşr 59/21, 22-24; Cuma 62/1-4; Teğâbün 64/1-4; Talak 65/12; Mülk 67/1-5, 13-15, 19, 29, 30; Nûh 71/11-20; Cin 72/3, 25, 26, 27-28; Kiyâme 75/36-39; Dehr 76/1-3; Mürselât 77/20-27; Nebe 78/1-16; Abese 80/17-32; İnfitâr 82/6, 7, 9; Burûc 85/12-16; Târik 86/5-10; A'lâ 87/1-5; Ğâşiye 88/17-20; Beled 90/8-10; Alak 96/1-8; İhlas 112/1-4 (Gazzâlî, *Cevâhir*, 1990, ss.86-146).

4.3.2. İnciler

Gazzâlî (1990), "maksatlar"ın ikinci kısmında inciler olarak addettiği ayetlerin sayısı yedi yüz kırk birdir. Müellif, burada da sadece ayetlerin metinlerini vermekle iktifa etmiş fakat bu ayetlere dair herhangi bir açıklama yapmamıştır. İnciler olarak nitelendirilen ayetler de surelere göre şunlardır:

Bakara 2/1-5, 21, 40-45, 74, 75, 112, 152-157, 168-169, 177, 194,-195, 235, 261-262, 278-281, 284-286; Âl-i İmrân 3/7-9, 14-17, 28, 31, 32, 83, 92, 102-104, 113-117, 133, 134-136, 145, 180, 188, 200; Nisâ 4/1, 26-28, 31, 32, 36, 37-41, 48, 49, 58, 59, 64, 65, 69, 70, 79-83, 85, 86, 87, 94, 95, 96, 103-107, 125, 126, 129, 146, 147-149, 162, 174, 175; Mâide 5/2, 3, 8, 9, 35, 49, 50, 83, 84, 85, 95, 105; En'âm 6/32, 44, 45, 52-54, 68, 69, 82, 120, 125-127, 151-153, 160; A'râf 7/29-31, 96, 165, 203-206; Enfâl 8/1-4, 24-28, 53; Tevbe 9/17, 24, 38, 71, 100, 104, 105, 111, 112, 122, 128, 129; Yûnus 10/7, 8-10, 22-26, 55-58, 62-65; Hûd 11/1-3, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 61, 84, 85-87, 110-115; Ra'd 13/17, 18, 19-22, 26, 27, 28, 29; İbrahim 14/24-27, 38-41; Hicr 15/85-89, 97-99; Nahl 16/61, 64, 89-91, 96-100, 125-128; İsrâ 17/23-39, 78-85, 107-110; KeHF 18/28, 32-46, 107-110; Meryem 19/39, 40, 58-60, 76, 96-98; Tâhâ 20/13-17, 72-75, 124-132; Enbiyâ 21/1-3, 105-112; Hacc 22/11-14, 32-35, 37, 38, 41, 54, 77, 78; Müminûn 23/1-11, 51-61; Nûr 24/19-22, 36-39, 40, 51, 52; Furkân 25/63-77; Şuarâ 26/213-227; Neml 27/1, 2-6, 89-93; Kasas 28/60, 61, 77, 83, 84; Ankebût 29/41-45, 56, 57; Rûm 30/30, 31, 36-38; Lokman 31/16-19, 22, 33, 34; Secde 32/15-19; Ahzâb 33/23, 24, 35, 36, 41-44, 70-72; Sebe 34/37; Fatır 35/5, 6, 15-18, 29, 30; Sâffât 37/99-106; Sâd 38/26-29, 86-88; Zümer 39/9-12, 23, 53-55; Mümin 40/39, 40; Fussilet 41/9, 33-36; Şûrâ 42/20, 25-27, 36-40; Zuhruf 43/32-36; Câsiye 45/21-23, 33-35; Ahkâf 46/13, 35; Muhammed 47/24-26, 36-38; Fetih 48/28, 29; Hucurât 49/12, 13, 15-18; Kâf

50/39, 40; Zâriyât 51/56-58; Tûr 52/48, 49; Hadîd 57/10, 18-24; Haşr 59/18, 19; Cuma 62/8-11; Münafikûn 63/9-11; Teğâbün 64/11-18; Talak 65/2-5; Tahrim 66/8; Meâric 70/19-35; Cin 72/16, 17-21-23; Müzemmil 73/1-10; Müddessir 74/1-7; Dehr 76/23-31; Nâziât 79/35-41; A'lâ 87/14-19; Fecr 89/15-20; Beled 90/11-20; Şems 91/7-10; Leyl 92/4-14; Duhâ 93/9-11; Alak 96/1-8; Zilzâl 99/7, 8; Âdiyât 100/6-11; Tekâsür 102/1-8; Asr 103/1-3; Hümeze 104/1-3; Mâûn 107/1-7; Nasr 110/1-3; Felak 113/1-5; Nâs 114/1-6 (ss.147-210).

Gazzâlî ((1990), yukarıda da görüldüğü üzere Kur'ân-ı Kerim'i, marifetullah, ona ulaşmak için gidilmesi gereken yola giriş/sülûk ve ahiret olmak üzere üç ana konuya ayırmakta ve maksatlar bölümünde sadece ilk ikisini ihtiva eden ayetleri vermekte fakat üçüncüsü yani ahiretle ilgili ayetleri bu bölümde zikretmemektedir ki bunu da şu iki sebeple izah etmektedir: birincisi, bu guruba dahil olan ayetlerin sayısının oldukça fazla olması, ikincisi de ilk ikisinin bir mümin için tanınması ve yerine getirmesi gereken mühim bir vazife oluşudur. Zira sadece iman etmek yeterli olduğu için ahiret ile ilgili hususların ayrıntılarını bilmeye gerek yoktur. Kur'ân-ı Kerim'de bu alanın ayrıntılarının verilmesi, sadece inzârın ve tebşîrin tesirini güçlendirmek içindir (s.211).

Sonuç

Gazzâlî hakikate Kur'ân'dan açılan kapıları göstermek ve o kapıların nasıl açılabileceğini öğretmek için bir okuma tarzı önermiştir. Onun bu önerisinde, ayetleri maksada uzak olup olmamasına göre konu bağlamalı okuma önem arz etmektedir.

Zahiri boyutu da dikkate alan müellifin Cevâhir'inde ortaya koyduğu Kur'ân'a ve yorumuna bakışı ağırlıklı olarak tasavvuf zaviyesinden olmuş ve bu yönde işârî tefsir ile ilgili önemli bir okuma usulü sunmuştur. Gazzâlî'nin yaşadığı mistik tecrübeyi zahir ve batın yönüyle Kur'ân'ı anlama ve yorumlamaya aksettirmesi ve her iki yönü burada telif etmesi, kendisine kadar gelen medrese ve tekke arasındaki soğukluğun da giderilmesine yol açmış ve böylece her iki alan arasında yakınlaşma daha da belirgin hale gelmiştir. Gazzâlî'ye kadar âlim ve sûfî vasıfları bir kişide cem olmazken, ondan sonra âlimin sufi vasfının da olabileceği kanaati ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu yüzden zahir ve batını usta bir şekilde birleştirmesi nedeniyle kendisine "Hüccetü'l-İslâm" denilmiştir.

Gazzâlî'nin önerdiği usulde ayetlerin zahir manaları da önemlidir ve ihmal edilmemesi gerekir. Zahiri inkar edip batın ile yetinmek ve aksine batını inkar edip zahir ile yetinme çabası başlı başına bir hatadır. Yani bir bakıma kabukla meyvenin içi gibidir ve meyve ancak kabukla olgunlaşıp kendisini onunla muhafaza etmektedir. Fakat bunların her ikisini de ihmal etmeden Kur'ân'ı anlayıp yaşamaya çalışmak şarttır. Tefsirin kemale ermesi için her iki boyutun mutlak surette çok iyi bilinmesi gerekir. Gazzâlî, Cevâhir'de ayetlerin zahirini sedef kabuk olarak görmekte ve bunları Kur'ân'ın özüne geçiş için bir basamak olarak değerlendirmektedir. Fakat müellif, sınıflamaları genellikle önem sırasına göre yaptığı için

ayetlerin batını manalarına daha büyük bir önem atfetmekte ve zahiri manalarını geriplanda tutmaktadır.

Cevâhir'in tefsir çevrelerince ihmal edilmiş olmasının temelinde yatan nedenin, tefsir ulemasının tefsirin işarî boyutuna mesafeli yaklaşmasından ileri geldiğini söylememiz mümkündür. Ayetlerin zahir ve batın manalarını birleştirip bunların birbirlerini nakzetmediğini göstermeye çalışan müellif, bu eserinde, tefsir ilmiyle meşgul olan âlimlerin tasavvufî boyutu ihmal etmemeleri gerektiğine işaret ediyor gözükmektedir. Aslında Gazzâlî, bir bakıma müfessirin ayetleri yorumlama ve onlardan azami derecede mana elde etmede anlamı ve anlamayı kemal manada gerçekleştirebilmesi için geniş bir bilgi ve tecrübe alanı açmaktadır.

En nihayetinde tefsir sahasında çalışan akademisyenlerin Gazzâlî'ye ve ehline fevkalade kıymeti olan *Cevâhiru'l-Kur'ân*'a yabancı kalmalarının büyük bir noksanlık olduğu kanaatindeyiz. Dolayısıyla bu sahada müellifin ve söz konusu eserinin hak ettiği ilgiyi görmesini ve dikkatlerden kaçmamasını temenni etmekteyiz.

Kaynakça

- Ateş, S. (1974). *İşari tefsir okulu*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail b.İbrahim (ty.). *el-Câmiu's-Sahîh*. İstanbul: y.y.
- Cerrahoğlu, İ. (1996). *Tefsir tarihi*. (C.2). Ankara: Fecr.
- Çağırıcı, M. (1996). Gazzâlî. *Diyanet İslam ansiklopedisi* içinde. (C.13, ss.489-505). İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Demirci, M. (2013). *Tefsir tarihi*. İstanbul: M.Ü.İ.F.V.
- Dönmez, İ. K. (1996). Gazzâlî. *Diyanet İslam ansiklopedisi* içinde. (C.13, ss.511-515). İstanbul: Diyanet Vakfı.
- el-Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed (1967). *el-Munkizu mine'd-Dalal*. Thk.: Cemil Saliba, Kamil İyad, Beyrut: Dâru'l-Endülüs.
- el-Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed (2004). *Ledünnî ilim risalesi*. Çev.: Cüneyd Köksal, İstanbul: Gelenek Yay.
- el-Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed (1990). *Cevâhiru'l-Kur'ân*. thk.: Muhammed Reşid Rıza el-Gabbânî Beyrut: Dâru İhyâi'l-Ulûm.
- el-Heysemî, Nuruddin Ali Ebubekir (1982). *Mecmaü'z-zevâid ve menbaü'l-fevâid*. (C.7). Beyrut: yy.
- İbn Hilkan, Ebu'l-Abbas Şemseddin (1971). *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*. Thk.: İhsan Abbas, Beyrut: Dâru's-Sadr.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. Haccâc (1375/1956) *el-Câmiu's-sahîh*. Thk.: M. Fuad Abdulkabî, Mısır: yy.

Özervarlı, S.(1996). Gazzâlî. *Diyanet İslam ansiklopedisi* içinde. (C.13, ss.505-511). İstanbul: Diyanet Vakfı.

et-Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve (1992). *Sünenü't-tirmîzî*. İstanbul: Çağrı Yayıncılık.

Uludağ, S.(1996). Gazzâlî. *Diyanet İslam ansiklopedisi* içinde. (C.13, ss.515-518). İstanbul: Diyanet Vakfı.